

ԱՐՑԱԽԸ ԲԱԳՐԱՏ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Բանալի բառեր. Արցախ, պատմություն, մշակույթ, լեզվամտածողություն, տարեգրություն, ազատամարտ, հայրենասիրություն, տառապանք, հաղթանակ, միասնություն:

Ключевые слова: Арцах, история, культура, язык, летопис, борьба за свободу, патриотизм, страдание, победа, единство.

Key words: Artsakh, history, culture, language, chronology, freedom struggle, patriotism, suffering, victory, unity.

20-րդ դարի վերջը և 21-րդ դարի սկիզբը նշանավորվում են իրադարձություններով, որոնք ճակատագրական էին հայ ժողովրդի պատմության համար: Իրադարձություններից կարևորագույնը Արցախյան պատերազմն էր՝ հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի հերոսական էջերից մեկը, դարավոր պայքարի այլ դրվագների շարունակությունը: Արցախը ոտքի է կանգնում Հայաստանին միավորվելու պահանջով: <<Արցախահայությունը, իր թիկունքին զգալով արյունակից եղբայրների և քույրերի ուժն ու նվիրվածությունը, պարզեց նորօրյա Թուր Կեժակին և նետվեց մարտի: Կամքը մեկն էր՝ կռվել, վճիռը մեկն էր՝ հաղթանակել հանուն ավանդական օջախի պահպանման, իր անկախության, ազատության նվաճման>>,- գրում է Ս. Խանյանը¹: Պատերազմն իր հետքն է թողնում ժողովրդի հասարակական-քաղաքական, մշակութային կյանքի վրա: Հատկապես գրականության զարգացման այդ փուլը արժևորվում է հերոսամարտի գաղափարախոսությամբ: Շատ գրողներ անմիջական մասնակցությունն են ունենում այդ պատերազմին, շատերը չեն մասնակցում, բայց յուրովի են արձագանքում իրադարձություններին: Առանձնացնենք Ս. Կապուտիկյանին, Ս. Խանյանին, Զ. Բալայանին, Հ. Մաթևոսյանին և ուրիշներին²: Նրանցից յուրաքանչյուրն իր ինքնատիպ կնիքն է թողնում Արցախի

¹ Խանյան Ս., Հայ պոեզիայի զարգացման միտումներն Արցախում, Ստեփանակերտ, 2005, էջ 6:

² Խանյան Ս., Արցախյան պատերազմը և հայ պոեզիան, Ստեփանակերտ, 1998, էջ 5:

հարուստ ու բազմաշերտ, հաճախ կնճռոտ հարցերի պարզաբանման բարդ գործընթացի վրա: Ստեղծվում է մի ընդհանուր շրթա, որի ամուր օղակներից մեկն է դառնում Բ. Ուլուբաբյանը՝ ինքնատիպ ոճ և ստեղծագործական ուրույն համակարգ ունեցող մի գրող, որի համար Արցախը զարկերակ էր, ապրեցնող կենարար աղբյուր: Նրա ստեղծագործությունը հատկապես Արցախյան հերոսամարտի տարիներին, ինչպես նաև դրանից հետո և առաջ այդ պայքարի կերտման հանրագումարն է դառնում: Խոսքը ոչ միայն պատերազմի անմիջական նկարագրության, այլև Արցախի հերոսական անցյալի, պատմական անցած ճանապարհի պատկերման մասին է: Ահա ինչու Բ. Ուլուբաբյանին գնահատելիս քիչ է օգտագործել գրող բառը, նա պատմաբան է, հրապարակախոս, վավերագրող: Ընդգծենք, որ նրա թողած պատմագիտական, գեղարվեստական, միևնույն ժամանակ վավերագրական ժառանգությունը աղբյուրագիտական արժեք ունի: Այսօր այն շատերի կողմից օգտագործվում է որպես ուսումնասիրությունների հիմք: Կան մի քանի կարևոր գործոններ, որոնք առանձնացնում են Բ. Ուլուբաբյանի ստեղծագործությունը ժամանակաշրջանի գրական ընդհանուր դաշտում:

1. Ստեղծագործությունների մեջ Արցախը ներկայացված է ժամանակային ամբողջության մեջ, տարանջատված չեն նրա անցյալն ու ներկան: Եթե անգամ արտաքին հայացքից սահման կա այս երկու հասկացությունների միջև, ապա ներքին կառուցվածքով դրանք փոխկապակցված են, ներկայացված են ընդհանուր շրջայով:
2. Արցախի պատմությունը առանձնացված չէ Հայաստանի ընդհանուր պատմությունից: Սա շատ կարևոր փաստ է, որը պետք էր ընդգծել հատկապես 1988թ.-ից հետո, երբ սկսվել էր պատերազմը հանուն միասնության, և կարիք կար պատմական փաստերը ի տես աշխարհի ներկայացնելու:
3. Պատմական այս կամ այն շրջանը ներկայացնելիս ընդգրկված են համապատասխան շրջանի պատմիչների աշխատությունները: Ընդգծված է ասելիքի պատմական պատճառաբանվածությունը, նյութը հստակ և հավաստի է:
4. Արցախի պայքարը նա ներկայացնում է որպես մաքառման խռովք: Ազատամարտի պատմական ակունքները գրողը տեսնում է հայ ժողովրդի առասպելական ժամանակների, Վարդանանց պատերազմի և հետագա դարերի պայքարի մեջ: Սա հնարավորություն է տալիս միահյուսել բոլոր ժամանակները, ակնառու դարձնել այն փաստը, որ յուրաքանչյուր հայ պետք է ունենա

պատասխանատվության զգացում երկրի, ժողովրդի հանդեպ: Նա պատմությունը դիտում է որպես ժառանգափոխության անընդհատ ընթացք: Ըստ գրողի՝ անցյալը թանգարանային նմուշ չէ, այն ապրում է ներկայի մեջ:

Բ. Ուլուբաբյանի ստեղծագործական ուղին բավական երկար է, սակայն այն որակական փոփոխությունների է ենթարկվում 1980-ական թվականներին, երբ ստեղծվում են պատմագրական արժեք ունեցող գրական երկեր: Այս տարիներից սկսած գեղարվեստական մտահղացումներն իրենց տեղը զիջում են պատմագիտական ուսումնասիրություններին, որոնք հատկապես պահանջված են դառնում 1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին: Պատճառը սոցիալ-քաղաքական իրադարձություններ էին, որոնք սկզբում գաղտնի, հետո բացահայտ ժողովրդին տանում են դեպի բաղձալի ազատության գաղափարախոսություն: 20-րդ դարի վերջին տեղի են ունենում մի շարք իրադարձություններ, որոնք որակական փոփոխությունների են ենթարկում իրականությունը: Ավերիչ երկրաշարժ, Արցախյան պատերազմ, պայքար հանուն անկախության, ազգային զարթոնք... Քաղաքական անցքերն իրենց հետքն են թողնում ժամանակաշրջանի հոգևոր կյանքի վրա: Գրական կյանքը չի խուսափում այդ ամենից: Աստիճանաբար փոխվում է աշխարհայացքը, երևույթների և իրադարձությունների ընկալման գեղագիտական համակարգը: Գրականությունը ստանձնում է իրականությունը իմաստավորելու առաքելությունը³: Նշենք, որ 1990-ական թվականներին այդ պայքարն այնքան էլ լիարժեք չէր արտացոլվում գրականության մեջ: Այսօր անդրադարձներն ավելի խորքային են: Երբ նոր էր սկսվել պայքարը, գրողները չէին հասցնում <<մարսել>> իրականությունը: Դեպքերն արագ հաջորդում էին իրար, և ժամանակ էր պետք դրանք ընկալելու համար: Ահա ինչու այսօր, երբ ժամանակատարածային հեռավորություն կա, Արցախյան հերոսամարտը գրականության մեջ արտացոլվում է խորքային հենքի վրա:

Բ. Ուլուբաբյանն առաջիններից էր, որ զինվորագրվում է ազգային պայքարի գաղափարին և իր գրիչը ծառայեցնում նրա շահերին: 1980-ական թվականներին իրար ետևից լույս են տեսնում <<Գանձասար>>, <<Դրվագներ հայոց արևելից կողմանց պատմության V-VII դարեր>>, <<Զրուցարան>>, <<Սարդարապատ>> գրքերը: Նրանցից երկուսը՝

³ Քալանթարյան Ժ., Ուրվագծեր արդի հայ գրականության, Ռ., 2006, էջ 29;

<<Զրուցարան>> և <<Սարդարապատը>> վերահրատարակվում են 1991թ.: 1990-ական թվականներին ստեղծվում են գրքեր, որոնք նվիրված էին Արցախյան գոյապայքարին՝ <<Արցախյան գոյապայքար>>, <<Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը>>,<<Արցախի գոյապայքարի տարեգրություն>>,<<Հայոց արևելից կողմանց եկեղեցին և մշակույթը>>: Այս գրքերից յուրաքանչյուրն ինքնատիպ է իր ոճի և կառուցվածքի մեջ: Յուրաքանչյուրի մեջ ներկայացվում է պատմական փաստի մի օղակը, իսկ բոլորը միասին ստեղծում են Արցախ աշխարհի պատմության ընդլայնված պատկերը: Քանի որ հողվածի նեղ սահմանների մեջ հնարավոր չէ ներկայացնել այս բոլոր գրքերի առանձնահատկությունները, ուշադրությունը կենտրոնացնենք <<Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը>> ուշագրավ աշխատության վրա:

Բ. Ուլուբաբյանի <<Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը>> պատմագիտական աշխատությունը լույս է տեսել 1994թ. և նվիրված է Արցախի պատմությանն ու մշակույթին: Այն գիտական և տրամաբանական հենքի վրա ստեղծված մի ամբողջական ուսումնասիրություն է՝ պատմականի և գեղարվեստականի զուգահեռումով: Գիրքն ընդգրկում է Արցախի ողջ պատմությունը՝ հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Հրատարակությունից հետո գնահատականներն անմիջապես ի հայտ են գալիս մամուլում: Առանձնացնենք Ռ. Դալլաբյանի կարծիքը. <<380 էջանոց այդ գիրքը հեղինակի բազմամյա եռանդուն աշխատանքի արդյունքն է: Բ. Ուլուբաբյանն առաջինն էր, որ իր նոր երկում ընդգրկում էր Արցախ աշխարհի ողջ պատմությունը և գիտականորեն ներկայացնում ու քննարկում ազգային տեսանկյունից ինչպես համեմատաբար հայտնի, այնպես էլ ցարդ պատմության ստվերում ու մութ անկյուններում մնացած շատ հարցեր: Արցախը Պատմական Հայաստանի այն նահանգներից է, որի պատմության տարբեր կողմերին շատ են անդրադարձել հնագույն ու նոր, օտար և հայրենի բազմաթիվ հեղինակներ: Բայց լիովին չեն պարզաբանել Արցախի հարուստ և կնճռոտ պատմության բոլոր հարցերը, նրա պատմական ճանապարհի բոլոր անցուղարձերը: Իրավացի է հեղինակը, երբ գրախոսվող գրքի 8-րդ էջում ասում է, թե Արցախը, սկսած 5-րդ դարից, դրանից առաջ շատ ավելի քան մեկ հազարամյակ գտնվել է Հայոց միասնական պետության կազմության, բաժանել է նրա ընդհանրական ճակատագիրը: 5-րդ դարից՝ Մեծ Հայքի միասնական թագավորության բարձրացումից հետո, Արցախ աշխարհը դարձավ ամբողջովին պոկված ու իր առանձին, հազար ու մի փոքրությունները հաղթահարող միավոր: Եվ ահա հետագա ավելի քան մեկ ու կես հազարամյակի Արցախի կենսագրությունն է, որ

կազմում է գրախոսվող աշխատության նյութը, նրա հիմքն ու առանցքը»⁴։ Հավելենք ևս մի կարծիք. <<Շնկերային ներկա իրավիճակում, երբ կյանքի համար անհրաժեշտ պայմաններն իսկ բացակայում են, յուրաքանչյուր գիրք, նկար մի յուրօրինակ հաղթանակ է։ Կայսերապետության ու ժողովուրդների կեղծ եղբայրության տարիներին հայ գիտնականը զուրկ էր անցյալը ճշգրիտ վերարտադրելու ու վերլուծելու հնարավորությունից։ Եվ հիմա, երբ թվում է, թե հասունացել է պահը՝ այդ բացը լրացնելու ու չկա խոչընդոտ հանդիսացող արտաքին ճնշումը, պարզվում է, որ իբրև պետություն դեռ այդքան չենք հասունացել, որ գիտակցենք ազգային մշակույթի ու պատմության ուսումնասիրությունը պետական հոգածությամբ պարուրելու ժամանակի թելադրանքը։ Օրերս ընթերցողին հասավ Բագրատ Ուլուբաբյանի <<Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը>> գիրքը։ Աննախադեպ մի երևույթ, շնորհակալ ու ողջունելի մի գործ։ Ուսումնասիրությունը սկսվում է պատմաաշխարհագրական ակնարկով։ Այնուհետև հեղինակը ներկայացնում է միջնադարյան Արցախ-Խաչենի պատմությունը։ Մեր ուշադրությունը գրավեց հեղինակի՝ գրաբարից աշխարհաբար կատարած թարգմանությունը, որի կապակցությամբ կցանկանայինք նշել միայն, թե գրվածքի մի մասը չափածո է՝ 9-րդ դարի համար կարևոր և հիշատակելի մի փաստ։

Եթե ինչպես, որ ասացի,
Ինձնից հեռանաս, կլինի
Խաղաղություն,
Իսկ եթե ո՛չ՝ պատերազմ,
Կո՞իվ ու ճակատամարտ,
Դու՝ կդառնաս թիրախ, իսկ
Աղեղն իմ խոցող,
Դու՝ ախոյան և
Մարտիկներն իմ՝ հաղթանակող,
Դու՝ ոսոխ, իսկ իմ գործք՝
Քեզ դատապարտողներ,
Պատերազմը քոնը կլինի, և հաղթանակը՝ մերը...

⁴ Դավաքայան Ռ., Բ. Ուլուբաբյանի նոր գիրքը, -Ազգ. Ե., 1995, 9 դեկտեմբերի, էջ 4:

Նույնիսկ հաշվի առնելով մանր ու անխուսափելի թերությունները, պետք է ընդունենք, որ Բագրատ Ուլուբաբյանը անհրաժեշտ գործ է կատարել»⁵:

Գրքի մեջ հեղինակն առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձնում Արցախի պատմական զարգացման հետևյալ կետերին.

1. Արցախի աշխարհագրական դիրքը: Բ. Ուլուբաբյանը շեշտում է մի կարևոր փաստ՝ Արցախը Մեծ Հայքի տասնհինգ նահանգներից կամ աշխարհներից մեկն էր, որը հին հայկական պետություն էր, մասամբ եզրափակվում էր արևելյան սահմաններում՝ ընդգրկելով բավական ընդարձակ մի տարածություն: Այն արևմուտքում հասնում էր մինչև Սևանի արևելյան ափը, արևելքում բռնում էր Մուխանք դաշտի մի զգալի մասը, հարավից սահման ուներ Երասխ գետին, հյուսիսից՝ Արցախյան լեռնաշղթան, որը Սևանի ափից ձգվում է դեպի արևելք՝ ավարտվելով Մուխանքի դաշտաբերանում: Աշխարհագրական դիրքի ընդգծումը կարևոր է պատմական զարգացման հետագիծը ներկայացնելու համար: Սահմանային բնորոշումից հետո հեղինակը առանձնացնում է Արցախին տրված անունները՝ մեկնաբանելով դրանց իմաստը: Օրինակ՝ Արցախի <<Ծավդեից>> անունը նահանգի իշխանական- նախարարական տան նստավայր Ծավդ-Ծող անվան անունից էր, <<Խաչենքը>>՝ նստավայր Խաչեն բերդավանի անունից: Իսկ Ղարաբաղ կոչվել է պարսկալեզու և թուրքալեզու եկվորների կողմից⁶:

2. Արցախի լեզվական ատաղձը: Լեզուն արտահայտում է իրենով խոսող ժողովրդի պատմության ու հոգևոր կերպարի կարևորագույն առանձնահատկությունները: Բարբառը նույն առաքելությունն ունի իրենով խոսող ազգի մի հատվածի համար: Արցախյան բարբառի ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է այնտեղ բնակվող ժողովրդի պատմությունն ու մշակույթը հասկանալու համար: Ըստ գրողի՝ այդ բարբառն աչքի է ընկնում ոչ միայն ընդգրկած բնակչության քանակով, այլև նրանով, որ հայ ամենահարուստ ու ամենաճկուն, ամենակենսունակ ու ամենահամառ բարբառներից մեկն է: <<Արցախյան բարբառը պահպանվել է ոչ միայն բնաշխարհում, այլև ամենուր, որտեղ ոտք է դրել, իր ծուխն է երկինք հանել նրանով խոսող թեկուզ մեկ ընտանիք: Այստեղ մեր խոսքը միակողմանի է, քանի որ ոչ

⁵ Պետրոսյան Ա., «Պատերազմը քոնն է, հաղթանակը՝ մերը», - Երկիր, Ե., 1994, , 24 նոյեմբերի, էջ 6:

⁶ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994, էջ 18:

միայն խոսողն է պահել ու պաշտպանել իր բարբառը, այլև բարբառն է պահել ու պահպանել իրենով խոսողին»⁷: Գրքում ընթերցողը ծանոթանում է արցախյան բարբառի սահմաններին, հասկանում նրա դերն ու նշանակությունը ազգապահպանության գործում: Հեղինակը մեզ է ներկայացնում մի ուշագրավ փաստ. Ղարաբաղի բարբառում պահպանվել են նաև գրաբարյան մի շարք հոլովածներ: Նա լեզուն կապում է հավատի հետ. ինչպես բարբառը, այնպես էլ հավատը, այն հզոր զենքն է, որով ժողովուրդը կարողացել է կռվել ու պահպանել իր ինքնությունը: Ե՛վ խաղաղության ժամանակ, և՛ պատերազմի պահին քրիստոնեական հավատը հայի համար այն հիմնասյուններից մեկն է, որի վրա կառուցվել է հաղթանակը: Պատահական չէ, որ Բ. Ուլուբաբյանն իր գրքում անդրադառնում է քրիստոնեության դարձին: Ահա ինչու առանձնահատուկ տեղ է հատկացրել այն գրավոր աղբյուրներին ու ժողովրդական ավանդություններին, որոնք ներառում են հավաստի տեղեկություններ երկու առաքյալների՝ Բարդուղիմեոսի և Թադեոսի, վերջինիս աշակերտ Եղիշեի մասին, ով իր քարոզչությունն սկսելով Արևելյան Անդրկովկասի հյուսիսային եզրից՝ հասնում է Ուտիքի և Արցախի սահմանագլուխ՝ Գիս կոչված վայրը, որը համարվում է քրիստոնեության դարձի ծննդավայր, կառուցում եկեղեցի: Արձակագիրն անդրադառնում է նաև Գրիգոր Լուսավորչին, որի հայրապետական գործունեության մեջ մեծ տեղ էր բռնում Արցախ աշխարհը, ուր շրջել ու անձամբ ավարտին է հասցրել նա բնակչության քրիստոնեացման անհետաձգելի գործը:

3. Արցախի պատմության առանցքային կետերը: Բ.Ուլուբաբյանն անդրադառնում է Արցախի Առանշահիկ թագավորության ստեղծմանը ու այդ թագավորության ստեղծողին՝ Առանշահիկ Վաչագանին: Ինչպես նշում է գրողը. <<Կենտրոնական Հայաստանում դրության տեր դարձան Մամիկոնյան և Բագրատունյաց նախարարական տների իշխանները և ջանացին օգնել երկրի ինքնուրույն զարգացմանը, քանի որ պայմանագրի համաձայն՝ Պարսից արքունիքն այդ տոհմերի ներկայացուցիչներին էր վստահում իր կուսակալությունը: Իսկ Աղվանից մարզպետության ներսում, Արցախի տեր Առանշահիկները, օգտվելով համեմատական ազատությունից, ձեռք բերեցին քաղաքական ու մշակութային անկախություն և ստեղծեցին մի վարչություն, որը պատմական աղբյուրներում հայտնի է թագավորություն անունով>>: Իսկ Վաչագանի

⁷ Նույն տեղում, էջ 20:

մասին գրում է. <<Վաչագան Բարեպաշտը Հայոց արևելից կողմանց Առանշահիկ տերերի լավագույն ներկայացուցիչն էր, այն քաջամիտ ու հայրենասեր իշխողը, որը կարողացավ երկրի ազգային ոգին աննախընթաց բարձրության հասցնել՝ ըստ ամենայնի օգտվելով և՛ նախարարների թողած ավանդներից, և՛ իր ժամանակի բարենպաստ պայմաններից>>⁸։ Պատմական զարգացման հետագիծը ներկայացնելիս պատմաբան Բ. Ուլուբաբյանը հենվում է պատմիչների թողած վկայությունների վրա՝ շեշտելով սեփական մոտեցումն ու դիրքորոշումը։ Պատմական փաստերի բացակայությունը երբեմն նրան կանգնեցնում են փակուղու առաջ։ Օրինակ՝ երբ խոսքը վեցերորդ դարի մասին է, նա չի կարողանում ամբողջացնել ասելիքը, քանի որ այս շրջանը ոչ միայն Արցախի աշխարհի, այլև ամբողջ հայ ժողովրդի կենսագրության ամենամշուշոտ շրջաններից մեկն է։ Չկան այս դարում ստեղծված ժամանակագրական ծավալուն երկեր, վավերական նյութեր։ Հիմնականում պահպանվել են հետագա դարերի պատմիչների վկայությունները՝ հենված հիմնականում հիշողությունների ու բանավոր խոսքի վրա։ Անդրադառնալով VII, VIII, IX դարերում Արցախում տիրող իրավիճակին՝ Բ. Ուլուբաբյանը իր գրիչը ծառայեցնում է հարազատ ժողովրդի պայքարի նկարագրության վրա՝ գրելով. <<Պատմությունն ունի իր անդիմադրելի տրամաբանությունը. հավերժական բռնակալ չկա։ Նվաճումների ու անսանձ կեղեքումների վրա հիմնված տիրակալությունը վաղ թե ուշ կործանվում է, քանի որ, առաջին հերթին, այն ինքն է ստեղծում ու սնում իր իսկ բունը կրծող զեռունները։ IX դարի կեսին հայկական համատարած շարժումներն ու խիզախ ինքնապաշտպանությունը հիմնովին սասանել էին բռնակալների տիրապետությունը>>⁹։ Ժողովուրդը թոթափում է արաբական բռնակալների լուծը։ Բայց առջևում համառ պայքարն էր ընդդեմ թուրք-սելջուկյան հրոսակախմբերի։ Ինչպես նշում է Բ. Ուլուբաբյանը, ծանր էր հատկապես Արցախ-Խաչենի դրությունը, քանզի այս երկրամասին հասած աննախադեպ չարիքներին գումարվում է 1199 թվականի ահավոր երկրաշարժը։ Այս մասին արժեքավոր տեղեկություն է տալիս նաև Կիրակոս Գանձակեցին¹⁰։ Բ. Ուլուբաբյանն այս գրքում

⁸ Նույն տեղում, էջ 29-35։

⁹ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994, էջ 48։

¹⁰ Կ. Գանձակեցին իր «Հայոց պատմության» մեջ ներկայացնում է Արցախի պատմության այս հատվածը։ Տես Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց պատմություն, Ե., 1961, էջ 117։

ներկայացնում է XII դ. կեսին Հայաստանի և Անդրկովկասի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային աննախադեպ ցնցումները, որոնք պայմանավորված էին մի կողմից՝ սելջուկ-թուրքերի կենտրոնական իշխանության խարխուլումով, մյուս կողմից՝ վրաց-հայկական ռազմաքաղաքական դաշնության ստեղծումով: Հեղինակը ներկայացնում է նաև Զաքարյան իշխանության օրոք Արցախ-Խաչենի երեք իշխանությունները՝ Ներքին Խաչենը, Միջնարցախը և Վերին Խաչենը:

Պատմական փաստերի որոնման ընթացքում պատմաբանը ուշադրությունն ավելի շատ բևեռում է ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարախոսության վրա՝ ներկայացնելով Արցախ-Ղարաբաղի դերը Հայոց աշխարհի ընդհանուր պատմության հոլովությունում: Այս հարցում նա ընդգծում է Լեոնի կարծիքը. <<Հյուսիս-արևելքից և արևելքից Արցախ-Ղարաբաղը ներկայացնում է մի հսկայական միջնաբերդ, որի ճակատը դարձրած է կուր-արաքսյան և մերձկասպյան անհուն տափաստաններին՝ բնությունից կոչում ստացած լինելով պաշտպանել Հայկական բարձրավանդակն այս տափաստանների կողմից առաջացող շարժումների դեմ: ... Պատմությունը մեզ շատ փաստերով ցույց է տալիս, որ նվաճող ազգերի ահավոր հորձանքները գալիս, ընդհատվում էին Ղարաբաղի լեռնաստանին, փշրվում էին ու ետ դառնում: Այսպիսով, առանց Ղարաբաղի լեռնաստանի անհնարին է երևակայել Հայաստանի սրտի, այն է՝ Արարատյան երկրի պաշտպանությունը հյուսիսային և արևելյան տափաստաններից>>¹¹: Ազգային-ազատագրական պայքարի ենթատեքստում պետք է որոնել քաղաքական գործոնը, որը չէր կարող վրիպել Բ. Ուլուբաբյանի տեսադաշտից: Նա ընդգծում է ռուսական կայսրության քաղաքականությունը՝ այն համարելով գաղութակալական, քանզի ցարական Ռուսաստանն Անդրկովկասի նվաճումով ոչ միայն մեկընդմիջ տնտեսում է հայերին խոստացած ինքնավարության, հայկական հողերը միավորելու և նման ուրիշ խոստումները, մանավանդ Ղարաբաղի մելիքներին տրված բարեկամությունը, այլև ամեն միջոց գործադրում է՝ բաժան-բաժան անելու Արևելահայաստանի տարածքը: Բ. Ուլուբաբյանը գրում է. <<Արցախի գյուղացիության վիճակն այդքան ծանր չէ եղել երբեք, որքան ռուսական տիրապետության հաստատումից հետո ասպարեզում հայտնված ինքնակոչ թուրք բեկերի ու աղալարների օրոք: Խանի հարազատներն ու մերձավորները կաշառքով ռուս իշխանավորներից իրա-

¹¹ Լեո, Երկերի ժողովածու, հտ. 3, Ե., 1976, էջ 10:

վունք էին ստացել տեր դառնալ հայ գյուղերում և, ժամանակավոր տիրությունից առավելագույն օգուտը քաղելու համար, կատարում էին ամենայն վայրագություն: Մելիքության շրջանում գյուղացին ենթարկվում էր միայն իր մելիքի կարգ ու կանոններին և պաշտպանված էր ուրիշ ամեն տեսակ ճնշումից: Մելիքն էլ շահագրգռված էր սեփական շինականների բարեկեցությամբ, նրանց տնտեսական հզորությամբ, որովհետև ստեղծված էր նահապետական մի կենցաղավարություն, որով մելիքն իր գավառի ոչ միայն տերն էր, այլև հոգատար հայրը»¹²: Գրողն անդրադառնում է Արցախի կենտրոն Շուշիի ծաղկմանը, բարգավաճմանը և ողբերգական վախճանին, նաև հայ- թաթարական կոտորածներին ու նշում, որ այդ կոտորածներին նպաստել են ցարական կառավարության ներկայացուցիչները, ովքեր թաթարներին հուշել են, թե հայերի հարցը լուծելու ամենահարմար պահն է: Այդ մասին վկայությունները շատ են. առանձնացնենք միայն Մ. Վարանդյանի կարծիքը. <<Բաքվի թուրքերի մեջ արդեն իսկ տարածված էր այն չարաշուք համոզումը, որ կարող են անպատիժ թալանել ու կոտորել հայերին, և որ կառավարությունն իրենց կողմն է>>¹³:

Գրողի պատմական վելուծական ուղին հասնում է մինչև իր օրերը՝ ընդգծելով Հայաստանի Հանրապետության ձևավորման և Արցախի ազատագրական պայքարի կարևորագույն փաստը: Նշենք, որ գրքի մեջ հատկապես պատմական փաստերի համադրումն արված է մանրակրկիտ ձևով, ինչը խոսում է գրող-պատմաբանի հետաքրքրությունների մասին:

4. Ներկայացնելով Արցախի պատմությունը ու նկարագրելով Արցախ աշխարհը՝ հեղինակն ընդգծված վերաբերմունք է ցույց տալիս մշակույթի նկատմամբ. «Երկրի տերերի բարեհաճ հոգատարությամբ ծաղկեցին վանական համալիրները, սերտորեն կապվեցին իրար հետ, և մշակութային բոլոր բնագավառներն էլ, մեկմեկուց շունչ ու կենսունակություն ստանալով, այնպես առաջ գնացին, ստեղծեցին այնպիսի գործեր, որոնք համահայկական նշանակություն ունեն: Հիշենք գրական-մատենագրական այն կոթողները, որոնք այս շրջանում ստեղծվեցին, այն էլ այստեղ՝ Արցախում կամ Արցախի քաղաքական կյանքի ազդեցության ոլորտում՝ Մխիթար Գոշի <<Դատաստանագիրքը>>, ժամանակագրությունը,

¹² Ուլուքաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994, էջ 181-182:

¹³ Վարանդյան Մ., Հ.Յ.Դաշնակցության պատմություն, հտ. 1, Փարիզ, 1932, էջ 361-362:

առակները, Վանական Վարդապետի՝ մեզ չհասած, սակայն ժամանակակիցների անխառն փառաբանությանն արժանացած մատենագրական երկը, Կիրակոսի <<Հայոց պատմությունը>>, Վարդան Արևելցու <<Տիեզերական պատմություն>>-ը և շատ ուրիշներ>>¹⁴: Գրողն իր գրքում խոսում է նաև հայ ճարտարապետության ժառանգություն հանդիսացող Գանձասար վանական համալիրի մասին: Հեղինակը, փաստելով այդ կոթողների, մատյանների բացառիկ տեղը մեր ազգային մշակույթի բազմադարյան պատմության մեջ, ցավով պետք է նշի. <<Ցավն այն է, որ այդ շրջանն իսկապե՛ս փակվեց՝ չունենալով արժանի շարունակություն, որովհետև դրանից հետո գալու էին նոր թուրքերի՝ օղուզ կոչվածների ահավոր, անցյալ պատմության մեջ չեղած-չտեսնված խժոժությունները, և տեղաբնիկների համար գոյապահպանական մաքառումների մեջ համարյա անհնարին էր դառնալու մշակութային առաջընթացի ամեն մի քայլ>>¹⁵:

Որպես ամփոփում՝ ընդգծենք, որ գրող, հրապարակախոս, տարեգիր, պատմաբան Բ.Ուլուբաբյանի գրքերը հեղինակի մաքառումներով լի կյանքի արգասիքն են՝ միտված սերունդներին կրթելու ու դաստիարակելու՝ որպես ազգի պատմությանը քաջատեղյակ զավակներ, ազգի ազատության համար պայքարող անհատականություններ: Նա նվիրվել էր Արցախի ուսումնասիրությանը: Այդ նվիրումը պատահական և ինքնանպատակ չէր: Փոխշաղկապված են անցյալն ու ներկան: Անցյալի կարևորագույն փաստերը զուգադրված են ներկայի հրատապ խնդիրներին: Նման մոտեցմամբ գրողն Արցախի ամբողջ պատմությունը ներկայացրել է կոռ ամբողջության մեջ՝ ստեղծելով պատմական շրջապտույտի տեսլականը: Եվ ամենակարևորը՝ Արցախի պատմությունը սերտորեն միախառնված է հայոց պատմությանը: Մա շատ կարևոր մոտեցում է՝ միջազգային հանրությանը ցույց տալու, որ Արցախը միշտ էլ Հայաստանի մի մասն է եղել, և պատմական այդ փաստը ժխտել հնարավոր չէ: Գրողը շրջանառության մեջ է դրել պատմության ամենակնճռոտ հարցերը, որոնց պատասխանները փնտրել ու գտել է պատմության խորքերում:

Գրիգորյան Մայա

Արցախը Բազրատ Ուլուբաբյանի ստեղծագործության մեջ

¹⁴ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994, էջ 105:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 113:

Ամփոփում

Գրող, հրապարակախոս, պատմաբան Բ.Ուլուբաբյանի գրքերը միտված են դաստիարակելու սերունդներին՝ որպես ազգի պատմությանը քաջատեղյակ զավակներ, ազատության համար պայքարող անհատականություններ: Գրողը նվիրվում է Արցախի ուսումնասիրությանը, և այդ նվիրումը պատահական ու ինքնանպատակ չէ: Փոխշաղկապված են անցյալն ու ներկան: Անցյալի կարևորագույն փաստերը զուգադրված են ներկայի հրատապ խնդիրներին: Նման մոտեցմամբ գրողն Արցախի ամբողջ պատմությունը ներկայացնում է կուռ ամբողջության մեջ՝ ստեղծելով պատմական շրջապտույտի տեսլականը: Հետաքրքրիչ է այն փաստը, որ Արցախի պատմությունը սերտորեն մի րահյուսված է հայոց ընդհանուր պատմությանը: Սա շատ կա-րևոր մոտեցում է՝ միջազգային հանրությանը ցույց տալու, որ Արցախը միշտ էլ Հայաստանի մի մասն է եղել, և պատմական այդ փաստը ժխտել հնարավոր չէ: Գրողը շրջանառության մեջ է դրել պատմության ամենակնճռոտ հարցերը, որոնց պատասխանները փնտրել ու գտել է պատմության խորքերում:

Григорян Мая

Арцах в произведениях Б. Улубабяна

Резюме

Книги писателя, публициста, летописца, историка Б. Улубабяна – направлены на воспитание поколений, которые знают историю собственной нации, борются за его свободу, ценят мир. Писатель посвятился изучению Арцаха, что не было случайностью. Есть взаимосвязь прошлого и будущего. Прошедшие факты параллельны сегодняшним проблемам. Всю историю Арцаха писатель представляет во всеобщем плотноти – создавая круговорот истории. Важен тот факт, что история Арцаха плотно вплетена в армянскую историю, означая перед международным сообществом, что Арцах всегда был частью Армении. Исторический этот факт нельзя протестовать. Поставив круговорот морщинистые вопросы истории, писатель искал, и нашел на них ответы в глубинах истории.

Artsakh in the works of B. Ulubabyan

As a summary is worth noting that the writer, annalist, historian and author B. Ulubabyan's books are the products of his struggle-filled life. His aim and desire was to educate and nurture a generation as individuals fighting for the freedom and peace, who know the history of their own nation. The writer devoted to the study of Artsakh. This commitment was not an end in itself. There is a relationship of the past and the present. The most important facts of past are parallel to urgent problems. With this approachment writer has presented the whole solid story of Artsakh, creating a vision of a historical cycle. Important is the fact that the history of Artsakh tightly woven into the Armenian history. The main idea is to show the international community that Artsakh has always been a part of Armenia and this historical fact can not be denied. Putting into circulation the wrinkled questions of history, the writer was looking for, and found the answers in the depths of history.